

teğiyle büyüyen ayaklanma zor bastırıldı (1400). Aynı yıl Suriye büyük bir tehlikeyle yüzyüze geldi. Timur önce Halep'i, ardından Dimaşk'ı işgal ve tahrip etti. İstikrar kayboldu, Suriye şehirleri ayrıca isyanlar sebebiyle tahribata mâruz kaldı. Sultan Ferrec, Suriye seferinde bir isyan sonucu öldürüldü (815/1412). Suriye'deki bu isyanlar Şeyh el-Mahmûdî tarafından bastırılarak bölgede tekrar istikrar sağlandı.

Memlükler döneminde Suriye yüksek rütbeli memlük emirleri tarafından yönetilen nâibliklere bölünmüştü. Dimaşk, Halep ve Hama nâiblikleri içerisinde en yüksek dereceli olanı Dimaşk nâibi bölgedeki diğer nâiblerden de sorumluydu. Ancak Memlükler veraset kuralına fazla itibar etmediğinden sultan değişiminde nâibliklerde isyanlar çıkıyordu. Zengiler ve Eyyûbîler devrinde yoğunluk kazanan ilmi hareket, sultanlar ve devlet adamlarının desteğiyle Memlükler zamanında daha ileri bir seviyeye ulaştı.

Memlükler'in ilk döneminde Haçlılar ve Moğollar'la yapılan uzun süreli savaşlar ve halka yüklenen ağır vergiler sebebiyle Suriye şehirlerinde ekonomik durum oldukça bozulmuştu. Haçlı ve Moğol tehlikesinin bertaraf edilmesi ve siyasî istikrarın sağlanmasının ardından ticarî hayat canlandı ve şehirler gelişti. Bu arada birkaç defa kıtlık, salgın hastalıklar, kuraklık ve depremler yaşandı. 1349 yılındaki veba salgını esnasında Suriye nüfusunun oldukça azaldığı bildirilmektedir. Burcî Memlük sultanlarının son zamanlarda bazı ürünlerin ticaretini kendi tekellerine almaları ve fiyatları istedikleri gibi belirlemeleri Suriye'nin ekonomik yapısını sıkıntıya soktu. IX. (XV.) yüzyılın ikinci yarısında askerler arasında çıkan karışıklıklar ve arttırılan vergiler yüzünden ekonomik hayat biraz daha bozulunca Suriye'de halk isyanları başlandı. Sultan Kansu Gavri bu isyanları bastırmakta büyük zorluk çekti. Bu dönemde Memlük-Osmanlı ilişkilerinin gerginleşmesi sonucunda Suriye ayrıca iki büyük devlet arasında çatışma bölgesi haline geldi. 24 Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyinde Mercidâbık'ta Memlükler'e karşı büyük bir zafer kazanan Yavuz Sultan Selim Suriye'yi Osmanlı topraklarına kattı.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 156-246; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I-XI, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), III, 20-270; Yahyâ b. Saïd el-Antâkî, *Târîh* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 157, 186-187, 209-216, 236, 244-248, 253-272; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkân), bk. İndeks; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), I-IV, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (ed. W. Wright – M. J.

de Goeje), Leiden 1907, s. 251-303; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, I-XIII, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübde-tü'l-haleb*, I-III, tür.yer.; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991-92; İbn Vâsil, *Müferriçü'l-kürûb*, I-V, tür.yer.; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 63-113; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 75-248, ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), I-IV, tür.yer.; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1413/1992, I-XVI, tür.yer.; Şemseddin İbn Tolun, *İ'lâmü'l-verâ* (nşr. M. Ahmed Dehmann), Dimaşk 1984, tür.yer.; a.mlf., *Müfâkehâtü'l-hillân fi haüdâişî'z-zamân* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut 1998; Philip K. Hitti, *History of Syria*, London 1951, s. 409-658; a.mlf., *Syria: A Short History*, New York 1959; N. Ziadeh, *Urban Life in Syria under the Early Mamluks*, Beirut 1953; a.mlf., "The Administration of Bilâd ash-Shâm from the Byzantines to the Early Arabs", *MCSJ*, L/2 (1984), s. 787-812; I. M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge 1967; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Beirut 1968, bk. İndeks; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 92-133; Saïd Abdülfettâh Âşûr, *Mısr ve's-Şâm fi 'aşri'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye); E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, London 1976, tür.yer.; M. Cemâleddin Sürûr, *Siyâsetü'l-Fâtîmiyyine'l-Hâriciyye*, Kahire 1396/1976, s. 111-160; Kamal S. Saïbî, *Syria under Islam*, New York 1977; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangî, Erzurum 1978*; a.mlf., *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, İstanbul 1985; Emîne Baytâr, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve ehemmu' mezâhiri'l-hâdâre fi Bilâdi's-Şâm*, Dimaşk 1980; F. McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981, s. 91-155, 245-250; Ahmed İsmâil Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Dimaşk 1983; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, bk. İndeks; Aff el-Behnesî, *eş-Şâmü'l-hâdâre*, Dimaşk 1986; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, tür.yer.; a.mlf., "The Towns of Bilâd al-Shâm and the Arab Conquest", *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm during the Byzantine Period* (ed. M. Adnan Bakhit – M. Asfour), Amman 1986, II, 88-99; Hüseyin Atvân, *el-Coğrafiyyetü'l-târîhiyye li-Bilâdi's-Şâm fi'l-'aşri'l-'Ümevî*, Beyrut 1987; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, Carbondale 1987, s. 37-38, 48, 54, 98-103; Abdülazîz ed-Dürî, "el-'Arab ve'l-arz fi Bilâdi's-Şâm fi şadri'l-İslâm", *el-Mü'temerü'd-devliyyü'r-râbi' li-târîhi Bilâdi's-Şâm* (nşr. Abdülkerîm Garâyibe v.dğr.), Amman 1987, II, 25-38; Necdet Hammâş, *eş-Şâm fi şadri'l-İslâm*, Dimaşk 1987; a.mlf., "Sûriyye", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2005, XI, 263-268; Ramazan Şeşen, *Şalâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987; a.mlf., *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul 2007; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, bk. İndeks; İbrâhim Beydûn, *Târîhu Bilâdi's-Şâm: İşkâliyyetü'l-mevkî' ve'd-deur fi'l-'uşûri'l-İslâmiyye*, Beyrut 1417/1997; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı* (trc. Özden Arıkan), İstanbul 1999, tür.yer.; Casım Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, bk. İndeks; F. E. Peters, "Byzantium and the Arabs of Syria", *Les annales archéolo-*

giques arabes syriennes, XXVII-XXVIII, Damas 1977-78, s. 97-113; H. Lammens – [Fikret İşıltan], "Suriye", *IA*, XI, 51-66; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "al-Shâm", *El²* (İng.), IX, 262-268.

CENGİZ TOMAR

Osmanlı Dönemi. 24 Ağustos 1516'da Osmanlılar'ın galibiyetiyle sonuçlanan Mercidâbık Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Eylül 1516'da Şam merkezli Suriye bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti altına alınması oldu. Önce Halep'e, ardından Şam'a giren Yavuz Sultan Selim, Suriye'de Memlük dönemindeki idarî yapıyı değiştirmeden Mısır seferinden dönüşünde yeniden Şam'a gelen Yavuz Sultan Selim, Muhyiddin İbnü'l-Arabî Camii ve Türbesi'nin yapımını tamamlattığı gibi Mısır'da direniş devam ederken itaat arzeden ve Gazze, Safed, Kudüs, Kerek, Nablus'tan oluşan sancak beyliği görevine getirilen eski Memlük nâiblerinden Canbirdi Gazâlî'yi 15 Şubat 1518'de de Şam beylerbeyliğine tayin etti. Yavuz Sultan Selim hac kervanının yola çıkmasından sonra Şam'dan ayrıldı (Safer 924 / Şubat 1518).

Canbirdi Gazâlî, iki yıllık beylerbeyliği sırasında başta Bikâa vadisi aşiret reisi İbn Haneş olmak üzere kabile isyanlarını bastırmak ve hac güzergâhının güvenliğini sağlamakla birlikte Memlük beylerini korumaya ve eşraf yapılanmasını devam ettirmeye çalıştı. Yavuz Sultan Selim'in vefatından ardından Zilkade 928'da (Ekim 1520) gönülsüzce bağlandığı Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Özellikle kabile reislerinin ve Memlük beylerinin desteğiyle Şam'da hâkimiyeti sağladı. Daha sonra Beyrut ve Trablusşam gibi kıyı şeridindeki önemli şehirleri ele geçirdi ve Halep'i kuşattı. İsyân sırasında Safevîler'le irtibat kuran Canbirdi, Osmanlı kuvvetlerine karşı duramayarak Şam'a döndü. Burada adına hutbe okutup para bastırdı ve Emeviyye Camii'nde "el-melikü'l-eşref" unvanıyla bağımsızlığını ilân etti. Ancak ulemânın, esnafın ve meşâyihin desteğini sağlayamadı. Ferhad Paşa kumandasında Şam'a ilerleyen Osmanlı ordusu 1521 Ocak ayının son günlerinde isyanı bastırdı. Yeni beylerbeyi Ayas Paşa şubat sonunda Şam'a geldi ve Ferhad Paşa mart sonunda buradan ayrıldı.

Yavuz Sultan Selim'in fetihlerinden sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri Arap vilâyeti adıyla teşkilâtlandırıldı. Memlük döneminde olduğu gibi Şam emirü'l-ümerâsî (beylerbeyi) Halep'i de içine alan geniş bir bölgeden sorumluydu. 1520'lerde Şam vilâyeti, Adana ve Halep dahil olmak üzere Gazze'ye kadar uzanan bölge-

yi içeren on beş sancaktan müteşekkildi. Canbirdi isyanının ardından bölge yeniden teşkilâtlandırıldı, Halep ile Şam ayrı beylerbeylik oldu. Şam eyaleti Şam'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgede merkez sancağıyla birlikte on dört sancaktan oluşuyordu. Daha sonra Trablusşam beylerbeylik haline getirildi. Böylece günümüzdeki Suriye'nin kapsadığı topraklar kabaca Halep, Şam ve Trablusşam eyaletlerine ayrıldı. 1022'de (1613) Ma'noğlu Fahreddin'in İtalya'ya kaçışının ertesi yılı kurulan Sayda eyaleti kısa süre sonra ilga edildi ve Abaza Hasan Paşa isyanının bastırılmasının ardından 1660'ta tekrar kuruldu.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl boyunca Suriye'yi Osmanlı idarî düzenine uygun bir yapıya kavuşturmaya çalıştı. Mülkî ve askerî açıdan merkeze bağlı hale getirdikten sonra dinî ve adlî teşkilâtlanmada Hanefî mezhebi merkezli kendi idarî anlayışını yerleştirdi. Yavuz Sultan Selim'in Şam'da yaptırdığı İbnü'l-Arabî Camii'nin ardından Kanûnî Sultan Süleyman 1554-1559 yılları arasında planları Mimar Sinan'a ait Süleymaniye Külliyesi'ni inşa ettirdi. Lala Mustafa Paşa, Murad Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi XVI. yüzyılın güçlü Şam beylerbeyleri camiler, medreseler, hanlar ve kervansaraylar yaptırdılar. Diğer önemli merkez olan Halep de Osmanlı idaresinde büyük bir gelişme gösterdi. Hüsrev Paşa ve Behram Paşa'nın valilikleri sırasında inşa faaliyetleri sürdü. Trablusşam yeniden ticarî faaliyetin yoğunlaştığı bir liman şehrine dönüştü.

Suriye'de Osmanlı yönetiminin bu dönemde iki temel amacı vardı. Birincisi iç güvenliği sağlayarak iktisadî ve ticarî hayatın normal seyrinde sürmesini, ikincisi, bölgenin dinî ve ticarî hayatı açısından çok önemli olan hac kervanının düzenli biçimde Haremeyn'e gidiş ve dönüşünü temin etmekte. İbn Haneş örneğinde olduğu gibi bunlara tehdit oluşturan mahallî liderler bertaraf edilirken devlete bağlı olanların statülerine dokunulmadı. Ayrıca Osmanlılar, Memlük idaresinin aksine hac kervanı önceliğini Şam'a verdiler. Bu şekilde önemli artan Şam merkezli hac kervanının güvenliğini sağlamak için Şam Mekke-Medine güzergâhında kale ve burçların sayısı artırıldı.

Gazâlî isyanının ardından Suriye'de Osmanlı hâkimiyetini tehdit eden iki isyandan ilki XVII. yüzyılın hemen başında Canbolatoğlu Ali'nin Kilis'ten başlayarak Halep ve Şam'ı ele geçirmesiyle sonuçlanan isyanıdır. Canbolatoğlu Ali bölgeyi hâki-

miyeti altına aldıktan sonra adına hutbe okutup sikke kestirdi ve yabancı devletlerle bağımsız bir lider olarak temas kurdu. İsyân 1607'de Kuyucu Murad Paşa tarafından bastırıldı. İkincisi 1659'da bastırılan Abaza Hasan isyanıdır. İsyân esas itibarıyla Halep merkezli olmakla birlikte Şam Valisi Ahmed Paşa ve yeniçeriler tarafından desteklenmesinden dolayı vilâyetin merkezle ilişkilerini derinden etkiledi ve isyan neticesinde bölgedeki Osmanlı askerî yapısı yeniden şekillendirildi. Buna göre Şam'daki yeni Osmanlı ordusu, isyana karışmış unsurların Yeniçeri Ocağı'ndan çıkarılarak diğer mahallî unsurlardan oluşan ve "yerliyye" adı verilen askerî birliklerle merkezden gönderilen ve daha çok Şam Kalesi etrafına yerleştirilen kapıkulu askerlerinden meydana geldi. Bundan sonra mahallî unsurlara karşı valilerin en önemli desteği kapıkulu askerî birlikleri oldu.

XVIII. yüzyılda bölgede önemli değişiklikler meydana geldi. Bir önceki asrın sık sık beylerbeyliği tayinlerinin aksine makamını uzun süre muhafaza eden beylerbeyiler dönemi başladı. Bunlardan ilki olan Nasuh Paşa zamanında (1708-1714) daha önce sancak beylerine verilen hac emriği görevi de beylerbeyilerine verilmeye başlandı. Osman Paşa'nın beylerbeyliği sırasında (1723-1725) karışıklıkları önlemek için Trablusşam beylerbeyliğinden Şam beylerbeyliğine tayin edilen İsmâil Paşa el-Azm bölgenin yeni bir hânedana kavuşmasını sağladı. 1720'lerden 1800'lere kadar otuzdan fazla vezir ve beylerbeyi yetiştiren Azmâdeler XVIII. yüzyılın önemli bir bölümünde Şam, Trablusşam ve Sayda beylerbeyliklerinin yanı sıra Lazkiye ve Hama sancak beyliklerini ellerinde buldurdular. 1730 Patrona İsyânı'yla oluşan kargaşa döneminde görevden alınan İsmâil Paşa'dan sonra kardeşi Süleyman Paşa iki dönem (1734-1739, 1741-1743) Şam beylerbeyliği yaptı ve ölümünün ardından yerine İsmâil Paşa'nın oğlu Esad Paşa geçti. 1743-1757 yılları arasında beylerbeylik ve emîrülhacılık yapan Esad Paşa döneminde güven ve istikrarın sağlanmasıyla bölgenin ticarî ve ekonomik hayatı belirgin bir şekilde canlandı.

Esad Paşa'dan sonra kısa bir istikrarsızlık dönemi geçiren Şam, Esad Paşa'nın memlûklerinden Osman Paşa'nın 1760'ta beylerbeyliğe getirilmesiyle yeniden istikrara kavuştu. Ancak Osman Paşa 1185'te (1771), yıllardan beri Akkâ ve civarında gücünü giderek arttırmasının yanı sıra dışarıdan Ruslar'ın ve Mısır Beylerbeyi Bulutkapın Ali Bey'in desteğini alan Zâhir

el-Ömer'e yenilmesinin ardından azledildi. 1772-1773'te kısa bir dönem hariç 1197'de (1783), vuku bulan vefatına kadar görevde kalacak olan yeni beylerbeyi Azmâde Mehmed Paşa, Zâhir el-Ömer'e karşı mücadeleyi sürdürdü. Zâhir el-Ömer'in 1775'te vefatı bölge tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Aynı yıl Cezzâr Ahmed vezirlik rütbesiyle Sayda valiliğine tayin edildi. Giderek gücünü arttıran Cezzâr Ahmed Paşa 1194'te (1780) Şam valisi oldu, ancak bölgeyi Akkâ'dan yönetmeye devam etti. Suriye, Mart 1799'da mâruz kaldığı Fransız işgali tehlikesini Cezzâr Ahmed Paşa'nın başarılı savunmasıyla atlattı ve Fransızlar, Akkâ kuşatmasını mayısta sona erdirmek zorunda kaldılar. Ahmed Paşa'nın başarısı bölgedeki gücünü daha da arttırınca Osmanlı hükümetinde tereddütler hâsıl oldu, fakat bölgedeki gücü ve Vehhâbî tehlikesi dikkate alınarak emîrülhacılık ve valilik görevlerine dokunulmadı. 1804'te vefat ettiğinde bölgenin en önemli meselesi Hicaz, Suriye ve Irak yönünde yayılmaya çalışan Vehhâbîlik idi.

Suriye'nin ciddi mânada Vehhâbî tehdidine mâruz kaldığı dönemde İstanbul'da meydana gelen karışıklıklar sebebiyle merkezden destek alınamayınca Vehhâbî baskısı 1805'ten bu yana Mısır'ın güçlü yeni valisi Mehmed Ali Paşa'nın 1811'de başlattığı askerî harekâtla bertaraf edilebildi. Mehmed Ali Paşa, Vehhâbîler'e karşı verdiği mücadele ile Suriye'yi bir tehditten korurken aynı zamanda buradaki gelişmeleri yönlendirmeye başladı. 1821'de Akkâ Valisi Abdullah Paşa'nın Osmanlı hükümetine karşı isyanının sona erdirilmesinde etkin rol oynadı. Lübnan'da Emîr Beşîr'i destekleyerek bölgedeki nüfuzunu arttırdı. 1831'de askerlikten kaçan Mısır köylülerine sahip çıkan Akkâ Valisi Abdullah Paşa ile olan anlaşmazlığı bahane ederek bir yıl içerisinde bütün Suriye'yi eline geçirdi.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa, serasker unvanıyla kendisine bağlanan Suriye bölgesindeki eyaletleri ilga ederek tek bir idarî birime dönüştürdü ve Şam merkezli bu birimin başına Mısır'dan Şerif Paşa'yı hükümdar unvanıyla sivil yönetici olarak tayin etti. Sancak seviyesinde veya daha küçük şehirlerin başında Mısırlı bir müdür yahut yerli bir mütesellim bulunduruldu ve bütün şehirlerde bir meclis-i şûrâ oluşturuldu. Bu şekilde teşkil edilen sivil idarî yapıya rağmen Suriye'deki Mısır yönetimi esas itibarıyla bir askerî yönetimdi ve İbrâhim Paşa'nın sıkı denetimindeydi. Böylece bir bakıma bugünkü

Suriye kavramını coğrafi temelde meydana getiren ilk adım atılmış oldu.

1832-1840 yılları arasında süren Mısır yönetimi döneminde gelenekselleşmiş birçok uygulamaya son verildi. Mahallî reislerin gücü kırıldı; Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletlerinin desteğini kazanmak amacıyla müslüman-gayri müslim ayırımı kaldırıldı, Kudüs'e giden hıristiyan ve yahudilerden ücret alınmamaya başlandı, misyoner faaliyetleri serbest bırakıldı; ticarî değeri olan ipek, pamuk ve sabun gibi mallara tekel sistemi uygulandı; aralıklarla ortaya çıkan mahallî isyanların doğurduğu askerî masrafları karşılamak üzere vergiler arttırıldı ve zorunlu askerlik uygulaması başlatıldı. Bütün bunlar mahallî rahatsızlıkları arttırdı ve aralıklarla isyanlar çıktı, ancak hepsi sert askerî tedbirlerle bastırıldı. Suriye'yi tekrar kendi yönetimine almak isteyen Osmanlı ordusu Nizip'te Haziran 1839'da bozguna uğratıldı. Bu durum, bölgede dengelerin yeniden tesis edilmesi ve belirsizliğin önlenmesi amacıyla gerçekleşen Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtı. Londra Antlaşması'yla Temmuz 1840'ta Osmanlı Devleti, on gün içinde kabul etmesi halinde Mısır yönetiminin Mehmed Ali Paşa ailesine verilmesini ve Akkâ vilâyetini de kaydıhayat şartıyla Mehmed Ali Paşa yönetimine devretmeyi kabul etti. Şartların on gün içinde kabul edilmemesi üzerine Mehmed Ali Paşa Suriye'nin tamamından çekilmek zorunda kaldı. Şubat 1841 itibarıyla Suriye ve Filistin tekrar Osmanlı yönetimine girdi.

Suriye, Tanzimat dönemine yeni idarî yapıyla girdi. Kuzeyde Halep, merkezde Şam ve güneyde Kudüs'ten başlayarak eski Trablusşam eyaletini de içine alan Sayda vilâyetleri oluşturuldu. Yeni Sayda vilâyetinin merkezi Akkâ'dan Beyrut'a geçti. Vilâyetlerde Mısır dönemi öncesi mevcut olan eyalet divanı yerine ilgi alanı ve yetkileri genişletilmiş, gayri müslim temsilcilerin de yer aldığı bir meclis kuruldu. Suriye, İstanbul'da kararlaştırılan reformların kısa sürede uygulandığı Arap vilâyetlerinin başında gelmekteydi. Buna göre 1864 Vilâyet Nizamnâmesi bir yıl içerisinde tatbik edilerek Trablusşam, Sayda ve Şam vilâyetleri Suriye vilâyeti adı altında birleştirildi. Böylece tarihte ilk defa Şam merkezli vilâyetin resmî adı Suriye olarak belirlendi. 1872'de Kudüs'ün müstakil mutasarrıflık statüsüne geçmesi ve 1888'de Lazkiye, Trablusşam, Akkâ ve Nablus sancaklarından oluşan Beyrut vilâyetinin kurulmasıyla Suriye vilâyeti kısmen küçüldü ve bu

durumu Osmanlı Devleti'nin 1918'de bölgeden çekilmesine kadar sürdü.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin Suriye üzerindeki kontrolünün artışına paralel olarak Avrupa'nın siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda etkinliği de arttı. Özellikle Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki rekabeti mahallî gruplar arasında gerginliği arttırdı. Beyrut'un giderek uluslararası ticaretin liman şehrine dönüşmesi ve bölgedeki gayri müslimlerin Avrupa ile yapılan ticarete etkin rol oynamaları ekonomik bakımdan diğer gruplardan daha zengin konuma gelmelerini sağladı. Mısır yönetimi ve ardından uygulamaya konulan Tanzimat reformlarının azınlıkların konumunu güçlendirdiğini düşünen müslüman çoğunluk tepki göstermeye başladı. 1856 İslahat Fermanı'nın müslüman-gayri müslim eşitliğine vurgu yapması ve gayri müslimlerin haklarının korunmasına özen gösterileceği şeklinde yorumlanması bölgedeki hıristiyanların daha cesur davranmalarına, müslümanların da tepkilerini arttırmalarına yol açtı. Fransızlar'ın desteğini alan Mârûnîler ile İngilizler tarafından desteklenen Dürziler arasında 1860 Mayıs'da Lübnan'da başlayan çatışmalar Temmuz'da Şam şehrine de sıçradı ve çoğunluğu hıristiyanlardan olmak üzere yüzlerce kişi hayatını kaybetti. Çatışmaların önlenmesinde, Ceza-yir'in Fransa tarafından işgal edilmesinin ardından 1847'den itibaren Suriye'ye yerleşen çok sayıda Cezayirli'nin lideri Emîr Abdülkâdir'in önemli katkısı oldu.

Bu durum Avrupa'da büyük tepkiyle karşılandı. Fransa 6000 askerle savaş gemilerini Beyrut'a gönderdi. Avrupa devletleri fiilen müdahale etmeden Osmanlı Devleti, Hariciye Nâzırı Keçecizâde Fuad Paşa'yı fevkalâde yetkilerle donatılmış olarak bölgeye yolladı. Fuad Paşa, olaylarda sorumluluğu bulunduğu düşünülen Şam Valisi Müşir Ahmed Paşa dahil 200 civarında kişiyi yargılayıp idam ettirdi. Aralarında Abdullah Halebî, Ömer Efendi el-Gâzî ve Muhammed Said Bey'in de bulunduğu Şam ileri gelenleri de olayları önlemek için gayret göstermedikleri gerekçesiyle sürgüne gönderildi. Benzer olayların meydana gelmesi halinde hızlı iletişim ve müdahale için Suriye ile İstanbul arasında bir telgraf hattı kuruldu. Aynı zamanda Beyrut'tan vilâyet merkezi Şam'a bir şose yol yapıldı.

1870'lere gelindiğinde Suriye merkeze daha sıkı bağlı ve İstanbul'daki gelişmeleri yakından takip eden bir vilâyete dö-

nüşmüştü. Aralık 1876'da Kânûn-ı Esâsî ilân edildikten sonra yapılan seçimlerle oluşturulan bir ve ikinci mecliste Suriye dört mebusla temsil edildi. Doksanüç Harbi'nin ardından Şubat 1878'de Suriye valiliğine tayin edilen Cevdet Paşa'nın en önemli görevi, ağır yenilgiyle sarsılan devlet otoritesini tesis etmenin yanı sıra vilâyete gönderilen on binlerce göçmenin yerleştirilmesiydi. Savaşın olumsuz etkileri birkaç yıl sürdü ve 1878-1881 yıllarında Şam, Beyrut ve Trablusşam gibi önemli şehirlerde Osmanlı aleyhtarı ilânlar görüldü. Aralık 1878 – Ağustos 1880 tarihleri arasında Suriye valiliğinde bulunan Midhat Paşa'nın görevden alınmasında bu ilânların da etkisi olmuş görünmektedir.

Suriye, 1890'larda II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefetin önemli merkezlerinden biri oldu. Buradaki muhalefet mensupları sivil ve askerî görevlilerle Arap kültürünü canlandırmaya çalışan yeni tip ulemâ, yani Selefiler olarak adlandırılan Tâhir el-Cezâirî, Cemâleddin el-Kâsîmî ve Abdülhamid ez-Zehrâvî gibi isimlerdi. Muhâlif Araplar, Jön Türkler'le irtibat kuruyorlar ve meşrutiyet yönetimi içerisinde Araplar'ın ilerlemesinin sağlanacağı ve güçlü Arap kültür mirasının canlandırılacağı ümidini taşıyorlardı. Ayrıca Kâdirî tarikatı mensuplarıyla mahallî eşraftan Azmâdeler ve Geylânizâdeler Meşrutiyetçiler'e destek vermekteydi. Suriye'de mülkiye, askeriyeye ve sivil kesimden Meşrutiyet taraftarlığı ve Jön Türk hareketiyle bağlantısı tesbit edilebilenler 1897'de çeşitli şekillerde cezalandırıldı.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe konmasının ardından Suriye'de bulunan siyasî sürgünler serbest bırakıldı. Orduda ve mülkiyedeki Jön Türk taraftarlarının baskısıyla Şam'da yaklaşık iki ay kutlama toplantıları ve gösteriler yapıldı. Ancak kısa süre sonra İttihatçılar'ın yönetiminden şikâyetler başladı ve Şam erken Arap milliyetçiliğinin en önemli merkezlerinden biri oldu. Bu dönemde Meclis-i Meb'ûsan'da görev yapan Suriye temsilcilerinin çoğu muhalefet içinde yer aldı. Meclis dışında Suriye'de etkin kişilerden Reşid Rızâ ve Refik Bey el-Azm gibi önemli isimler İttihatçılar'a muhalefete başladılar. Bu iki ismin öncülüğünde Kahire'de Hizbû'l-lâmerkezîyyeti'l-idâreti'l-Osmâniyye adlı bir parti kuruldu ve Refik Bey başkanlığını üstlendi. Parti, I. Dünya Savaşı'na kadar Suriye bölgesinde gizlice şubeler kurmayı başardı. Osmanlı Devleti'ne iletilecek reform taleplerini belirlemek üzere Haziran 1913'te Paris'te toplanan Arap

Kongresi'nin başkanı Abdülhamîd ez-Zeh-râvî'nin yanı sıra katılımcılarının çoğunlu-ğu Suriyeli idi. Kongrede dile getirilen isteklerle ilgili bir sonuç alınmadan I. Dün-ya Savaşı başladı ve Suriye, Osmanlı Dev-leti'nin önemli cephelerinden birini oluş-turdu.

I. Dünya Savaşı sırasında Bahriye nâzır-lığına ilâve olarak Dördüncü Ordu kuman-danlığına tayin edilen Cemal Paşa, İngiliz-ler'i Mısır'dan çıkarmak için sonuçta ba-sarısız olacak olan 1915 ve 1916'da I. ve II. Kanal Harekâtı'nı düzenledi. Aynı dönem-de erken Arap milliyetçiliği hareketine kat-ılmış olanlara karşı sert tedbirler aldı. Sa-vaş sırasında Fransa'nın Beyrut ve Şam konsolosluklarında ele geçirilen belgelere dayanılarak Ağustos 1915'te on bir ve Ma-yıs 1916'da yirmi bir kişi ayrılıkçı Arap mil-liyetçisi olduğu ithamıyla askerî mahkeme-de yargılandı ve idam edildi. Suriye halkı-nın Osmanlı hükûmetine yabancılaşma-sında Cemal Paşa'nın sert politikalarının ve idamların büyük etkisi oldu. İkinci grup idamların yapıldığı ay, İngiliz ve Fransızlar arasında akdedilen ve Sykes-Picot Antlaş-ması diye bilinen antlaşmayla bugünkü Suriye'nin tamamı Fransa'ya terkediliyor-du. Bu sırada İngiltere'nin Mısır fevkalâ-de komiseri Henry McMahon ile Mekke Emîri Şerîf Hüseyin arasında Osmanlı ida-resine karşı ayaklanma düzenlenmesi mü-zakereleri devam ediyordu. Müzakereler sonunda isyan karşılığında Şerîf Hüseyin'e Suriye'yi de içeren büyük bir Arap krallığı vaad edilmişti. İngilizler'in sağladığı para ve silâhla donatılan ve çoğunluğu bedevî-lerden oluşan birliklerle Haziran 1916'da Şerîf Hüseyin isyanı başladı. Osmanlı or-dusu 1917 sonunda Kudüs'ten ve 1918 Eylül sonunda Şam'dan çekildi. Halkın tep-kisini çekmemek için Ekim 1918'de Şam'a Faysal kumandasındaki Arap birliklerinin girmesi planlanırken İngiliz askerleri da-ha önce girince halk galeyana geldi. Ancak kısa süre sonra Faysal'ın gelişiyile sükûnet sağlandı. Şam, İngiliz-Arap kuvvetleri ta-rafından Ekim 1918 başında işgal edildi. Aynı ay içinde kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinin Suriye dahil olmak üzere Arap vilâyetlerine iç işlerinde özerklik vererek Osmanlı Devleti yönetiminde tutma fikri Arap mebuslar tarafından sevinçle karşı-landı; Emîr Şekîb Arslan gibi bazı Arap ile-ri gelenleri Avrupa'da bu konuda yoğun ç-a-ba sarfetti, ancak netice değişmedi. Ekim 1918 sonunda Osmanlı Devleti'nin Mondros Antlaşması'nı imzalamasıyla Suriye'deki Osmanlı yönetimi resmen sona erdi.

1918'den Günümüze Kadar. Faysal, Ekim 1918'de eski Osmanlı subaylarından Ali Rızâ Paşa başkanlığında bir hükümet ku-rarak Şam merkezli yönetimini şekillen-dirmeye başladığında bölgenin tamamı-nın babası Şerîf Hüseyin liderliğine verile-ceğini bekliyordu. Zaman ilerledikçe Fay-sal ardarda hayal kırıklıkları yaşadı. Önce Beyrut, Fransızlar tarafından işgal edildi. Ardından 23 Ekim'de İngilizler işgal altın-daki toprakları Filistin'in Ürdün nehrinin batısında kalan kısmı, Lübnan ve Filistin'in kuzeyindeki sahil kesimi ve Suriye'nin iç kesimiyle Ürdün olmak üzere üç bölgeye ayırdı. Birincisini İngilizler, ikincisini Fran-sızlar yöneteceklerdi, sonuncusu da Şerîf Hüseyin ailesine verilecekti. Aralık 1918'-de İngiliz ve Fransız başbakanları Londra'-da bir araya gelerek Şerîf Hüseyin'in Fransızlar'a terkedileceğini teyit ettiler. Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda Suri-ye ile ilgili bir değişiklik olmadı. İngiltere'-nin Kasım 1919'da Suriye'den askerlerini çekeceğini açıklaması Faysal'ın endişele-rini arttırdı ve Avrupa seyahatine çıkarak Suriye üzerindeki hâkimiyet iddiasını ka-bul ettirmeye çalıştı, fakat başaramadı. Mart 1920'de Arap ileri gelenlerinin ger-çekleştirdiği Şam Kongresi'nde Faysal, Fi-listin dahil Suriye kralı ilân edildi. İtilâf dev-letlerinin Nisan 1920 San Remo Konferan-sı'nda Suriye'yi Fransız manda yönetimine vermesiyle bölgede Arap-Fransız çatışma-ları arttı. Temmuz 1920'de Beyrut-Şam arasında Han Meyselûn'da Fransızlar'ın Suriyeliler'i ağır bir yenilgiye uğratmasının ar-dından Suriye'de Faysal dönemi sona er-di ve kendisi sürgüne gönderildi.

Fransız işgali, iki yıl sonra Milletler Ce-miyeti'nin onayıyla resmen manda yöne-timine dönüştü. Manda yönetimi devrin-de (1920-1946) Fransa ilk iş olarak Trab-luşşam, Beyrut ve Sayda gibi önemli şe-hirleri Lübnan'a dahil ederek Osmanlı dö-nemindeki mutasarrıflık sınırlarını Suriye aleyhine genişletti. İkinci olarak Şam ve Halep yönetimleri ayrı birer muhtar böl-ge diye belirlendi. 1922'de Lazkiye merkez olmak üzere Nusayrîler'in (Alevîler) yoğun olduğu kuzey bölgesiyle Dürzîler'in yoğun olduğu Havran bölgesini birer muhtar böl-geye dönüştürüp bugünkü Suriye'yi oluş-turan toprakları dört idarî birime ayırdı. Parçalamanın doğurduğu mahallî tepkiyi azaltmak için 1924'te yeni bir düzenleme yapan Fransızlar Şam, Halep, Hama ve Humus'u birleştirip tek bir idare altında topladı. Böylece Sünnîler'in yoğun olduğu yerlerle Alevîler'in ve Dürzîler'in çoğunlu-

ğu oluşturduğu yerler ayrı idarî birimler haline getirildi.

Fransız manda yönetimi başından itiba-ren mahallî direnişle karşılaştı. 1925'e ka-dar meydana gelen karşı hareketler kısa sürede bastırıldı ve diğer bölgeleri etkile-mesine izin verilmedi. Ancak Sultan Atrâş liderliğinde Temmuz 1925'te Cebelidürûz'-da başlayan isyan sonunda Fransızlar mağ-lûp oldu. Şam ve Humus'ta da isyanlar başladı. İlk zamanlar kontrolü kaybeden Fransızlar, Ekim 1925'te Şam'ı havadan ve karadan bombalamalarına rağmen is-yan 1927 baharına kadar sürdü. 1927'de büyük askerî takviyelerle isyan bastırıldı-ğında binlerce kişi hayatını kaybetmiş, bin-lercesi evsiz kalmış ve Şam'ın önemli bir kısmı harabeye dönmüştü.

İsyanın bastırılmasının ardından Fran-sızlar, Suriye politikalarında yumuşama-ya giderken el-Kütletü'l-vataniyye adıyla meydana gelen yeni oluşum, millî kimlik ortaya koyma sürecinde Fransızlar'la ç-a-lışmak zorunda olduğunu kabul ederek diyalog kapısını araladı. el-Kütletü'l-vata-niyye üyeleri bir taraftan Fransızlar'ın böl-geden çekilerek Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasını savunurken bir taraftan da mahallî güçlerini kaybetmemek ve Fran-sa çekildikten sonra yönetimi ele geçi-rmek için birlikte çalışma modelini uyguluy-orlardı. Ancak Fransızlar'la uyumlu ilişki kurmak kolay olmadı. 1929'da oluşturulan kurucu meclisin hazırladığı anayasa Fran-sızlar'ca reddedildi. Bir yıl sonra Fransa kendisinin hazırladığı, manda yönetimini zayıflatıcı unsurlara karşı tedbirleri içeren anayasayı uygulamaya koydu.

1936'da Léon Blum liderliğindeki koa-lisyonun Fransa'da hükûmeti kurmasıyla Suriye-Fransa ilişkilerinde yeni bir dönem başlatma ümidi doğdu. Aynı yılın sonun-da her iki taraf heyetlerinin çalışmaları ne-ticesinde taslak bir antlaşma imzalandı. Buna göre Fransa, Suriye'nin savunması-nı üstlenmesine, hava ve kara askerî üs-lerini elinde tutmasına karşılık Suriye ba-ğımsızlık için hazırlıklar yapacak ve Millet-ler Cemiyeti'ne üye olacaktı. 1936'da Suri-ye meclisince onaylanan antlaşma Fransa tarafından tasdik edilmeyince Suriye'nin bağımsızlık yolunda ilerlemesi sağlanama-dı. 1939'da Suriye fevkalâde komiserinin anayasayı askıya alması ve meclisi feshet-mesinin yanı sıra Fransa ve Türkiye Cum-huriyeti arasında yapılan bir antlaşma ile Hatay Türkiye sınırlarına dahil edildi.

II. Dünya Savaşı sırasında Suriye, sıkı kontrol altında tutulmanın ötesinde sava-

şın olumsuz etkilerinden dolayı toplumsal ayaklanmalara sahne oldu. 1941'de açlık gösterileri siyasi bağımsızlık taleplerini beraberinde getirdi. Gerginliklerin artmasının yanı sıra İngilizler'in desteğiyle 1943'te Fransa, anayasayı tekrar yürürlüğe koymak ve seçimlerin yapılmasına rıza göstermek zorunda kaldı; ancak bütün yetkilerini devretmeye yanaşmıyordu. Bir taraftan ülkedeki etkinliğini devam ettirecek antlaşmaları imzalatmaya çalışıyor, diğer taraftan Mayıs 1945'te savaşın sona ermesinin hemen ardından bölgedeki askerî varlığını artırıyordu. Bu baskı yeni isyanların ve çatışmaların çıkmasıyla gerginliğe dönüştü. Fransa, Şam'ı havadan ve karadan bombaladı. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine İngiltere'nin müdahalesiyle ateşkes sağlandı, Fransa antlaşma taleplerinden vazgeçti ve 1946 baharında Suriye'yi terketmek zorunda kaldı.

Şükrî el-Kuvvetî liderliğindeki bağımsız Suriye 1945'te oluşturulan Arap Birliği Teşkilâtı'nın kurucu üyeleri arasında yer aldı. Ancak kendi bağımsız askerî ve sivil teşkilatlanmasını tamamlayamadan Mayıs 1948'de kurulan İsrail ile savaşa girdi. Yenilginin sorumlusu olarak görülen yönetim, Mart 1949'da Hüsnî Zaîm liderliğinde gerçekleştirilen askerî darbe ile görevden uzaklaştırıldı. Böylece şehir eşrafının Suriye siyasetindeki hâkimiyeti kırılırken Fransızlar tarafından 1920'de kurulan Suriye Askerî Akademisi'nde yetişen taşra kökenli subayların etkili olduğu dönem başladı. Bu aynı zamanda siyasi istikrarsızlığın da habercisiydi. 1949 Ağustos ve Aralık'ta birincisi Muhammed Sâmî Hinnâvî, ikincisi Edîb Çiçekli yönetiminde iki askerî darbe gerçekleşti. Çiçekli 1954'te başka bir askerî darbe ile görevden uzaklaştırıldı.

1950'li yıllarda başta Mısır ve Irak olmak üzere diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de Arap milliyetçiliği ve panarabizm ideolojileri etkili oluyordu. Siyasi partilerden Hâlid Bektaş'ın liderliğindeki Komünist Partisi ile Mişel Eflâk ve Selâhaddin el-Bîtâr tarafından kurulan sosyalist Baas Partisi giderek güçlenmekteydi. Özellikle Baas Partisi'nin panarabist söylemleri etkili olmaktaydı. 1955'te İngiltere'nin öncülüğünde kurulan, Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Bağdat Paketi, Suriye üzerinde baskı yaparken ülkedeki Batı karşıtlığını ve panarabist tavrı kuvvetlendirdi. Şubat 1956'da Sovyetler Birliği Suriye'ye silâh satışını başlattı. Haziran 1956'da Mısır cumhurbaşkanı olan Cemal Abdünnâsır'ın sosyalist eğilimli politikalar izlemesi ve Batı yanlısı Irak'ı Arap dünyasında et-

kisiz bırakma çabası giderek iki ülkeyi birbirine yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesiyle sonuçlandı. Yeni birleşik devletin başkanı Abdünnâsır oldu. Baas ideolojisiyle Abdünnâsır liderliğinin birlikte panarabizmi başaracağı ve diğer Arap ülkelerinin de birliğe katılacağı umulurken Baas Partisi'nin kapatılmasıyla kendilerini siyaseten boşlukta hisseden Suriyeli politikacılar giderek ülke yönetiminden dışlandıklarını düşündüler. Eylül 1961'de Suriye'de gerçekleştirilen askerî ihtilâl Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni sona erdirdi.

İhtilâlin ardından yapılan seçimlerde Baas Partisi büyük bir güç kaybına uğrarken bağımsızlar yönetimi ele geçirdiler ve Nâzım el-Kudsî'yi cumhurbaşkanı yaptılar. Baas Partisi'nin öncülük ettiği panarabistler ve bunların etkisinde kalan subaylar arasında huzursuzluklar başladı ve 1962'de üç küçük askerî ihtilâl teşebbüsü oldu. Mart 1963'te gerçekleştirilen askerî darbeyle bağımsızların yönetimine son verildi ve Baas Partisi iktidara getirildi. Bu dönemde ordunun siyasetteki etkisi giderek arttı. Aynı zamanda bazı Sünnî subaylar önemli görevlerde bulunmakla birlikte orduda kritik görevlere giderek Baas eğilimli, başta Alevî (Nusayrî) ve Dürzî olmak üzere gayri Sünnî subaylar getirildi. Öte yandan Baasçı subaylar arasında etnik ve dinî kökenlere göre gruplaşmalar oluyordu. Yönetimde ve orduda meydana gelen gruplaşmaların doğurduğu gerginlik Şubat 1966 ihtilâli ile Salâh Cedîd ve Hâfız Esed grubunu iktidara getirdi. 1967 Arap-İsrail savaşında İsrail, Suriye'nin önemli su kaynaklarının bulunduğu Golan tepelerini işgal etti. Savaş sonrasında Cedîd'in liderliğindeki Baasçılar'ın sivil kanadı ile Esed liderliğindeki askerî kanat arasında gerginlik başladı. Sonuçta Lazkiye'nin Karda ha köyünde bir Alevî ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen, 1954'te Humus Askerî Akademisi'nden mezun olarak savaş pilotu olan, 1964'te Hava Kuvvetleri kumandanı ve 1966'dan beri Savunma bakanlığı görevlerini sürdüren General Hâfız Esed, Kasım 1970'te gerçekleştirilen bir askerî ihtilâl ile iktidarı ele geçirdi. Mart 1971'de yapılan seçimde yedi yıl süreyle ilk cumhurbaşkanlığı görevini üstlendi.

1971'den 10 Haziran 2000 tarihinde ölümüne kadar yedişer yıl arayla yapılan her seçimde geçerli oyların neredeyse tamamını alarak cumhurbaşkanı seçilen Hâfız Esed döneminde Suriye'de, Baas Partisi'nin sosyalist fikirlerine dayalı devletçi eko-

nomi anlayışında esneklik sağlanarak özel sektöre daha fazla imkân tanınmak suretiyle siyasi istikrar ve ekonomik büyüme temin edilmeye çalışıldı. Esed döneminde şehirli Sünnî müslüman çoğunluğun yönetimdeki etkisi sınırlandırıldı, taşra kökenli ve gayri Sünnî unsurlara dayanan bir yönetim kadrosu oluşturuldu. Bu politikaya karşı özellikle Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirlerde gelişen muhalefet Müslüman Kardeşler hareketinin de etkisiyle zaman zaman isyana dönüştü (Hama isyanı 1982). Aynı dönemde Suriye, İsrail'e karşı verdiği mücadelede mevcut durumu değiştiremezken Lübnan üzerinde etkili olmayı başardı. İsrail'e karşı elde edilebilecek başarıda ordunun gücü önem kazandıktan asker sayısı yükseltildi (1980'lerde 400.000). Sovyetler Birliği'nden temin edilen askerî teknolojiyle silâh gücü de artırıldı. Mısır ile ortaklaşa gerçekleştirilen Ekim 1973 İsrail savaşında kısmî başarılar elde edildiye de Golan tepelerindeki İsrail işgali devam ettiği gibi bölgenin en önemli şehri olan Kuneytira, İsrail ordusu tarafından yaşanamaz hale getirildi. Aralık 1981'de İsrail Golan'ı ilhak ettiğini açıkladı. Golan tepelerinin iadesi için 2008'de Türkiye aracılığı ile yapılan Suriye-İsrail dolaylı görüşmeleri henüz somut bir sonuç vermedi.

Suriye'nin askerî gücü iç savaş içindeki Lübnan üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirdi. Ancak özellikle Suriye'nin desteğiyle gerçekleşen Ekim 1989 Tâif Antlaşması'yla Lübnan'da iç savaşın sona ermesinden itibaren Lübnan'daki Suriye askerî varlığı tartışma konusu oldu. Lübnan Başbakanı Refik el-Harîrî'nin Şubat 2005'te bir suikast neticesinde öldürülmesinin ardından yoğunlaşan uluslararası baskıya direnemeyen Suriye aynı yıl Lübnan'daki askerlerini geri çekti. Lübnan siyaseti üzerinde etkinliği ise hâlâ sürmektedir.

Hâfız Esed'in ölümüyle oğlu Beşşâr Esed 2001'de yapılan referandumla Suriye cumhurbaşkanı seçildi. Yeni dönemde Suriye, 2003'te Irak'ı işgal eden Amerika Birleşik Devletleri ile gergin ilişkilere sahip iken uzun yıllar çeşitli seviyelerde anlaşmazlıklar yaşadığı Türkiye ile iyi ilişkiler kurdu. Suriye 2008 yılı itibarıyla siyasi istikrar, demokratikleşme ve ekonomik büyümesini sürdürme çabalarının yanı sıra giderek dışarıya daha açık olma, İsrail ve Amerikan baskısına karşı başta Türkiye ve İran olmak üzere Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirme çabalarını devam ettirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayn Ali, *Kavân-in-Âli Osmân*, s. 24-25; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi* (1286 ve 1318), tür.yer.; Cevdet, *Târîh*, I, 307-338; II, 32-40, 43-44; III, 103-107; VII, 11-28, 137-141, 270-275; IX, 201-204, 302-307; XI, 18; XII, 74; Selâhaddin el-Müneccid, *Vülâtü Dimaşk fi 'ahdi'l-'Osmânî*, Dimaşk 1949; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine (1552-1615): A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri*, Oxford 1960; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, London 1966; Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus: 1723-1783*, Beirut 1966; Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara 1966; Moshe Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine: 1840-1861*, Oxford 1968; Abdülazîz M. Avad, *el-İdâretü'l-'Osmâniyye fi vilâyeti Süriyye*, Kahire 1969; Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, New York 1973; A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, s. 242-247; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet*, İstanbul 1978, s. 129, 141-142, 158-159, 189; Yûsuf el-Hakîm, *Süriyye ve'l-'ahdü'l-'Osmânî*, Beyrut 1980; a.mlf., *Süriyye ve Lübnân fi 'ahdi Âli 'Osmân*, Beyrut 1980; a.mlf., *Süriyye ve'l-'ahdi'l-'Fayşalî*, Beyrut 1980; K. K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus: 1708-1758*, Princeton 1980; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982; P. Seale, *The Struggle for Syria*, London 1986; a.mlf., *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, London 1988; P. S. Khoury, *Syria and the French Mandate*, Princeton 1987; Ali Sultân, *Târîhu Süriyye: 1908-1920*, Dimaşk 1987, I-II; N. N. Lewis, *Nomads and Settlers in Syria and Jordan: 1800-1980*, Cambridge 1987; D. Hopwood, *Syria 1945-1986*, London 1988; D. D. Commins, *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*, Oxford 1990; B. Abu-Manneh, "The Establishment and Dismantling of the Province of Syria, 1865-1888", *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective: Essays in Honour of Albert Hourani* (ed. J. P. Spagnolo), Reading 1992, s. 7-26, 110-156; Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri 1995; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Ankara 1999; *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East* (ed. Moshe Ma'oz v.dğr.), Brighton 1999; Ali Fu-

ad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları* (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2003; M. Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* (trc. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006; B. Lewis, "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria", *St.I, L* (1979), s. 109-124; J. McCarthy, "The Population of Ottoman Syria and Iraq, 1878-1914", *AAS*, XV (1981), s. 3-44; A. Groiss, "Minorities in a Modernizing Society: Secular vs. Religious Identities in Ottoman Syria, 1840-1914", *Princeton Papers*, III, New Jersey 1994, s. 39-70; Ş. Tuhan Buzpinar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirlilerin Tâbiyeti Meselesi (1847-1900)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1997, s. 91-106; a.mlf., "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtan İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", a.e., sy. 2 (1998), s. 73-89; a.mlf., "Ahmet Cevdet Paşa'nın Suriye Valiliği", *Türk Kültürü İncelemeleeri Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2003, s. 37-52; H. Lamens - [Fikret İşıltan], "Suriye", *İA*, XI, 60-64; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "al-Shâm", *EP* (Ing.), IX, 269-273; a.mlf., "al-Shâm", a.e., IX, 273-275; V. Perthes, "al-Shâm", a.e., IX, 275-277; Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâli", *DİA*, VII, 141-143.

ŞİT TUHAN BUZPINAR

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

1. Eğitim ve Öğretim. Fetihden Osmanlılar'a Kadar. Eski bir kültür ve medeniyet merkezi olan Suriye, İslâm'ın doğuşundan önceki asırlarda bu önemini kaybetmişti. Bölgede Bizans'ın vasalı olarak hüküm süren ve ana dilleri Arapça'nın yanında Ârâmîce'yi de öğrenden Gassânîler, Bizans kültürünün etkisi altında kalarak Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Kalıntıları günümüze ulaşan önemli mimari eserler yapmış olmalarına rağmen Gassânîler'in ilim ve düşünce hayatına dair kayda değer bir şey bilinmemektedir. Bu dönemde Suriye'de Hicaz bölgesinde olduğu gibi sadece şiirde önemli bir gelişme yaşanmış ve şairler saray tarafından desteklenmiştir. Nitekim kendisi de iyi bir şair olan son Gassânî hükümdarı Cebele b. Eyhem şairleri etrafına toplamıştı.

Fetih orduları içinde Suriye'ye gelen ve fethedilen merkezlere yerleşen sahâbiler bölgede İslâm'ın öğretilmesinde ve yayılmasında önemli rol üstlenmiştir. Dimaşk Valisi Yezîd b. Ebû Süfyan'ın bölgede İslâm'ı öğretecek muallimler istemesi üzerine Hz. Ömer ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmî'ti Suriye'ye göndermişti. Başta bu üç sahâbî olmak üzere Suriye'ye yerleşen veya bir süre orada yaşayan sahâbiler bölgede İslâm'ın öğretilmesinde büyük rol oynamış, Suriye'de ilk ilim halkaları bu sahâbilerin etrafında kurulmuştur. Bu alanda en etkili olan sahâbî Dimaşk kadılığı görevini de yürüten Ebû'd-Derdâ'dır. Ebû Zer el-Gıfârî, Suriye ve Filistin fakihî diye tanınan Abdurrahman b. Ganm, Fedâle b. Ubeyd öne çıkan diğer isimlerdir. Hz. Osman tarafından istinsah ettirildikten sonra Dimaşk'a gönderilen Kur'an nüshasını okutmak için Mugîre b. Ebû Şihâb görevlendirilmiştir. Bu dönemde Suriye'deki camilerde kurulan ilim halkalarının ilk basamağını küttâb adı verilen, okuma yazmanın öğretildiği mektepler oluşturmaktaydı. İslâm'ın ilk yıllarında ilmî hayat dinî pratiklerle ilgili zaruretlerin giderilmesiyle İslâm'ın öğretilmesi ve anlaşılmasına yönelik olarak daha ziyade Kur'an, fıkıh, hadis ve siyer sahasına hasredilmişti. Bunun yanında Arap olmayanların İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte Kur'an'ın doğru okunmasına ve Arapça'ya dair çalışmalar başlamış ve giderek artmıştır.

Emevîler döneminde büyük gelişme gösteren kıraat ilminde Suriyeli âlimler önemli yer tutar. Yedi kıraat imamından biri olan İbn Âmir el-Yahsûbî ve Şam kârii diye tanınan Ebû'd-Derdâ'nın talebesi Atıyye b. Kays ed-Dimaşkî Suriye'de yetişmiştir. Bölgede bazı aralıklarla uzun süre kaldığı için Hicaz ve Suriye bölgesi âlimi olarak tanınan İbn Şihâb ez-Zühri hadislerin tedvininde, siyer ve megâzî çalışmalarında önemli rol oynamıştır. Dimaşk Kadısı Ebû İdrîs el-Havlânî de meşhur bir muhaddisti. Emevîler devrinde Suriye, tahsilini Medine'de tamamlayan Halife Ömer b. Abdülazîz ve Mekhûl b. Ebû Müslim gibi büyük fakihlerle meşhur olmuştur. Öte yandan Suriye bölgesi, siyer ve megâzî çalışmaları bakımından Medine'den sonra ikinci sırada gösterilmiş, bunun Hz. Peygamber'in gazvelerinden bazılarını Suriye civarına gerçekleşmesiyle ilgili olduğu söylenmiştir. Tarih alanındaki ilk çalışmalarda fetihler konusuna büyük önem verilmiştir. Zühri, Evzâî ve Ubâde b. Nüsey eş-Şâmî, Emevîler devrinde bölgede megâzî ve tarih çalışma-

Sam'da Nüreddin Zengî Dârühadisi ve Türbesi